INGLIZ VA O‘ZBEK LINGVOMADANIYATLARIDA TABIAT IQLIMLARI — “SUV”, “YER”, “HAVO” VA “OLOV” KONSEPTLARINING TALQINI

Tugalov Orzumurod

Annotatsiya: Ushbu maqolada to‘rtta tabiiy unsur: “SUV”, “YER”, “HAVO” va “OLOV”ning ingliz va o‘zbek tillarida anglanishi hamda ifodalanishi ko‘rib chiqiladi. Ish har ikkala tildagi idiomalar, maqollar va metaforalarga tayanadi hamda ularni lingvokulturoloji prizmasi orqali qiyoslaydi. Asosiy xulosa shuki: har ikki til ham insonning jismoniy tajribasidan kelib chiquvchi ba’zi bazaviy metaforik modellarni baham ko‘radi: yer barqarorlikni, olov xavf-hatarni, suv chuqur hissiyotlarni, havo esa noaniqlikni anglatadi. Ammo chuqurroq tahlil qilinsa, bu ikki madaniyat ushbu unsurlarga turlicha vazn berishi ma’lum bo‘ladi. O‘zbek tilida suv eng kuchli ijobiy madaniy yukka ega: u hayot, farovonlik va poklikni anglatadi. Yer esa vatanga va muqaddaslikka yaqin tushunchalarga bog‘langan. Ingliz tilida olov ko‘proq shaxsiy ehtiros va ambitsiyalarga taalluqli bo‘lsa, havo mavhum sohalarga ancha uzoqroq kirib borgan. Maqolada ushbu tafovutlar geografiya, kishilarning tirikchilik tarzi (dehqonchilik va sug‘orish madaniyati dengiz savdosiga qarshi) hamda diniy va madaniy tarixdan kelib chiqishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturoloji; tabiiy unsurlar; konseptual metafora; ingliz-o‘zbek qiyoslovi; milliy olam manzarasi.

Kirish

Qadimgi Yunonistondan beri insoniyat suv, yer, havo va olovni dunyoning to‘rtta asosiy ustuni deb bilgan. Bu g‘oya faqat falsafa kitoblarida qolib ketmadi. U kundalik nutqqa, maqollarga hamda oddiy odamlarning o‘z tuyg‘ulari va hayotini tasvirlash usuliga singib ketdi. Bugungi kunda kognitiv tilshunoslik bizga muhim

bir haqiqatni uqtirmoqda: tabiiy unsurlar haqida gapirganimizda, biz shunchaki jismoniy narsalarni tasvirlamaymiz. Biz ularni madaniyatimiz, geografiyamiz va shu tilda so‘zlashuvchi xalqning tarixi orqali saralaymiz.

Ingliz va o‘zbek tillari bir-biridan keskin farq qiladi. Ingliz tili hind-evropa tillari oilasiga, o‘zbek tili esa turkiy tillar oilasiga mansub. Ingliz madaniyati dengiz bilan o‘ralgan orolda, dengizchilik va savdo-sotiqning boy tarixi bilan shakllangan. O‘zbek madaniyati esa qit’a ichida, quruq va suvsiz hududda tarkib topgan bo‘lib, bu yerda hayot sug‘orishga va suvdan ehtiyotkorona foydalanishga bog‘liq bo‘lgan. Ushbu ikki olam bundan ortiq darajada farq qilishi qiyin. Shunday ekan, savodli savol tug‘iladi: to‘rt unsur har ikkala tilda bir xil ma’noni anglatadimi? O‘xshashliklar qayerdan kelib chiqadi va tafovutlarni nima bilan izohlash mumkin?

Ushbu tadqiqot lingvokulturologiyaga — tilda madaniy ma’nolarning saqlanishi va uzatilishini o‘rganuvchi sohaga tayanadi. Asosiy g‘oya shundan iboratki, so‘zlar va turg‘un birikmalar shunchaki narsalarni nomlamaydi. Ular xalqning kollektiv tajribasini tashishadi. Maslova ta’kidlaganidek, iboralar va turg‘un birikmalar milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Shuning uchun tabiiy unsurlar lug‘atini o‘rganayotganimizda, faqat lug‘at ta’riflari bilan cheklanib qololmaymiz. Biz ushbu so‘zlar ulardan foydalanuvchi madaniyat uchun nimani anglatishini tubdan qazib ko‘rishimiz kerak.

Ikkinchi tayanch nuqta — Leykoff va Jonson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasidir. Ularning asosiy tasdig‘i shuki, biz mavhum narsalarni anqroq (konkret) narsalar orqali tushunamiz. Metafora shunchaki bezak emas; u tafakkurning ishlash mexanizmidir. Suv, olov, yer, havo kabi konkret manbalardan qaysi birini tanlashimiz esa ham jismoniy tajribaga, ham madaniy muhitga bog‘liq. Tabiiy unsurlar barcha insonlar uchun mavjud, ammo ularning mavhum ma’nolarga ko‘chishi va aks etishi madaniyatdan madaniyatga farq qiladi. Ushbu maqolada aynan shu jixatlar tadqiq etiladi.

3. Ingliz va o‘zbek tillarida to‘rt unsur:

3.1 Yer / Earth

Har ikkala tilda ham yer barqarorlik, ishonchlilik va aql-idrokni ifodalaydi. Ingliz tilida so‘zlashuvchi kishi birovni kibrsiz va amaliyotchi deb ta’riflamoqchi bo‘lsa, u kishini “down to earth” (yerga yaqin) deydi. “Solid as a rock” (qoyadek mustahkam) iborasi esa tebranmaslik va barqarorlikni bildiradi. O‘zbek tilidagi “Yer oltin” maqoli yerning qanchalik qimmatli ekanligini ko‘rsatadi, “Yerda ekilgan, yerda o‘sadi” iborasi esa yerning tiriklik va omon qolish manbai ekanligini eslatadi.

Ingliz madaniyati ko‘pincha yerni yunon mabudasi Gayaga borib taqaluvchi “Mother Earth” (Ona zamin/Ona yer) sifatida — mehribon, ayol timsolida shaxslantiradi. O‘zbek tilida “Yer” tushunchasi boshqacha his-tuyg‘u vazniga ega. U shunchaki tuproq emas. U Vatan, hudud va ajdodlar yotgan maskanni anglatadi. Bu islom madaniyatidagi yerga bo‘lgan ehtiromga juda yaqin. Farq nozik, ammo yaqqol namoyon bo‘ladi: inglizlar uchun yer — ana, o‘zbeklar uchun yer — uy.

3.2 Suv / Water

Har ikki tilda ham suv ruhiy chuqurlik, hayot va moslashuvchanlik kabi ma’nolarga bog‘lanadi. “Still waters run deep” (Sokin suvlar chuqur oqadi) — kamgap odam chuqur tuyg‘ularni yashirishi mumkin degan ma’noni beradi. “Blood is thicker than water” (Qon suvdan quyuq) iborasi suvni zaifroq rishta sifatida ko‘radi va qon-qarindoshlik undan ustunligini ta’kidlaydi. O‘zbek tilida “Suvga tushgan baliq, o‘zini bemalol his qiladi” iborasi o‘z tabiati va qulay muhitida bo‘lgan insonni tasvirlaydi.

O‘zbek tilida suv mutlaq ijobiy va ixtiyoriy tusga ega. Buni izohlash qiyin emas. O‘zbekiston — quruq iqlimli mamlakat. Suv — tiriklik degani. Yomg‘ir — baraka va rahmat. “Barakali yomg‘ir” va “rahmat yomg‘iri” kabi iboralar ranjishni

emas, shukronalikni aks ettiradi. Ingliz tilida esa, aksincha, yomg‘ir ko‘pincha ko‘ngilsizlik hamda g‘am-gussa ramzidir. “A rainy day” (yomg‘irli kun) — qiyin, mashaqqatli davrni anglatadi. Ingliz tilida suv ko‘pincha xavf-xatar yoki vayronagarchilik manbaidir: “floodgates open” (to‘g‘on ochilib ketdi) — his-tuyg‘ularning jilovlab bo‘lmaydigan darajada toshishini, “in deep water” (chuqur suvda) esa jiddiy muammoga batamom batqoqlikni bildiradi. Bitta modda, ammo ikki xil ruhiy va emotsional hayot.

3.3 Havo / Air

Har ikki tilda ham havo erkinlik, nafas, hayot va shu bilan birga noaniqlikni anglatadi. “Up in the air” (havoda osilib turgan) narsa hali hal qilinmagan, noaniq bo‘ladi. “Into thin air” (havoga singib ketish) yo‘qolgan narsa izsiz g‘oyib bo‘lganini anglatadi. O‘zbek tilida “havo” so‘zi “nafas” tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq. Har ikkala so‘z ham tiriklikning bazaviy shartiga ishora qiladi.

Ingliz tili “air” so‘zini mavhumlik sohasiga ancha uzoqroq olib kirgan. Sizda “air of mystery” (sirlilik havosi/kofiyati) bo‘lishi yoki “air grievances” (gina-kudratlarni havoga chiqarish/izhor qilish) mumkindir — bularning hech biri jismoniy atmosfera bilan bog‘liq emas. O‘zbek tilidagi “havo” esa, ta’bir joiz bo‘lsa, yerga yaqinroq qoladi. U odatda haqiqiy ob-havo va havo sifatiga ishora qiladi. Mavhum qo‘llanishlar kamroq uchraydi. Bu she’riy sabablarga emas, balki osmonga amaliy nuqtai nazardan qaraydigan dehqonchilik jamiyatiga mos keladi.

3.4 Olov / Fire

Har ikki tilda ham olov ikkita ma’noni tashlaydi: xavf va ehtiros. “Play with fire” (olov bilan o‘ynashish) xavfdan ogohlantiradi. “Fire in one’s belly” (qornida olov bor) degani jo‘shqinlik, g‘ayrat, ichki motivatsiyani bildiradi. O‘zbek tilida ham xuddi shunday ikkilik mavjud. “Olovni yong'in tutishdan oldin alanga bilan sinash” kabi iboralar shoshqaloqlik va shiddatli harakatlardan ogohlantiradi.

Ingliz tilida olov ko‘proq shaxsiy ehtiros va ambitsiyalarga yo‘naltirilgan. “Fire in one’s eyes” (ko‘zida olov yonishi) — kuchli his-tuyg‘u va qat’iyatni, “burning ambition” (yonayotgan ambitsiya) esa shaxsiy muvaffaqiyat harakatlantiruvchisini anglatadi. O‘zbek an’analarida esa olov ko‘proq poklanish, sinov va ruhiy poklanish ma’nolariga ega. Bu islomiy tafakkurdagi olovning hukm va poklanish ramzi sifatidagi o‘rniga bog‘lanadi. Bu farq chuqurroq narsani aks ettiradi: ingliz madaniyati shaxsiy intilishlarni, o‘zbek madaniyati esa jamoaviylik hamda ruhiyatni ustun qo‘yadi.

Omillar tahlili

Bu yerda uchta asosiy kuch ishlayotganga o‘xshaydi:

Geografiya: O‘zbekiston qit’a ichida, quruq iqlimli hududda joylashgan. Suv tanqis, shuning uchun u qimmatli, hatto muqaddas hisoblanadi. Angliya esa oroldir. Dengiz har tomondan o‘ragan. Suv — bu siz unda suzadigan, kechib o‘tadigan va savdo qiladigan vosita, u intizorlik bilan kutiladigan narsa emas.

Tirikchilik tarzi: Sug‘orma dehqonchilik barqaror suv va unumdor yerni talab qiladi. Bu o‘zbek tilida suv va yerning nega ijobiy qimmatga ega ekanligini izohlaydi. Ingliz iqtisodiy hayotining tarixiy tayanchi bo‘lgan savdo va dengizchilik esa xavf-xatarni boshqarishga (olov) va noaniqlik bilan yashashga (havo) yuqori baho bergan.

Din va madaniyat: Islom madaniyati tabiiy unsurlarni o‘ziga xos ramziy talqin qiladi, shuningdek, otashparastlikning olovga bo‘lgan hurmati bilan bog‘liq tarixiy ildizlar ham bor. Ingliz madaniyati esa unsurlar ramziyligini asrlar davomida chatishib ketgan yunon falsafasi va nasroniylik tafakkuridan meros qilib olgan.

Xulosa

Qiyosiy tahlil aniq bir qonuniyatni ko‘rsatadi: zamirida har ikkala til ham bir xil kognitiv poydevorga ega, chunki barcha insonlar tana a’zolariga ega va bir xil jismoniy olamda yashaydi. Ammo sirtida madaniyat hammasini qayta shakllantiradi. To‘rtta unsur neytal jismoniy kategoriyalar emas. Ular madaniy xotiraning qatlamlari bo‘lib, asrlar davomida dilga va tilga muhrlangan qadriyat baholaridir.

Bu madaniyatlararo muloqot qiladigan yoki tarjima bilan shug‘ullanadigan har bir kishi uchun muhimdir. Siz suv metaforasini so‘zma-so‘z tarjima qilib, u xuddi shunday ta’sir qiladi deb kutolmaysiz. “Barakali yomg‘ir” va “a rainy day” bir xil so‘zdan foydalanadi, ammo ular mutlaqo boshqa-boshqa his-tuyg‘ular olamida yashaydi. Tarjimonning vazifasi — shunchaki lug‘at mosligini topish emas, balki ana shu farqni his qilishdir.

Adabiyotlar ro‘yxati

Akhmedov, J. & Davronov, M. “Ingliz va O'zbek Madaniyatida 'Olov' va 'Suv' Binar Konseptlarining Milliy Tafakkur va Lisoniy Ongni Shakllantirishdagi O'rni.” Qo‘qon DPI ilmiy xabarnomasi, 2025.

“A Comparative Study of Natural Phenomenon Names in Uzbek and English.” CyberLeninka.

“Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations,” Vol. 4, Issue 3, 2025, pp. 181-185.

Makarov, V. (2009). Cultural Significance of Natural Elements in Russian and Uzbek Proverbs. Tashkent: National University Press.

Shakespeare, W. (1599). A Midsummer Night's Dream. London: Thomas Fisher.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.

“Fire and Water in Uzbek and English Idioms and Proverbs.” Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi, 4/4-2025, pp. 51-55.

Saydaliyeva, G. A. “Cognilinguocultural Features of Metaphors Formed Through Cosmic-Natural Symbols in English and Uzbek Languages.” Zenodo, 2025.

Turgunova, S. T. “Lexical and Cultural Features of Stable Expressions Related to the Four Elements of Nature.” Bright Mind Publishing, 2026.

“A Linguistic Analysis of Words and Expressions Related to Natural Phenomena in English and Uzbek Languages.” IMJRD, Vol. 12, Issue 5, 2025.

Akbaraliyevich LA. Contextual means of expressing phase in English and Uzbek languages. International Journal of Advanced Research in Education, Technology and Management. 2023 Apr 29;2(4).